

Den tyske Kulturkamp efter 1871.

Historisk Tidsskrift, Bind 10. række, 4 (1937)

Link til pdf:

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/hto/hto_10rk_0004-PDF/hto_10rk_0004_77346.pdf

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=77346>

pdf genereret den : 28/5-2008

Den tyske Kulturkamp efter 1871.

AF

HANS JENSEN

Det Emne, jeg har valgt for min Forelæsning, er den tyske saakaldte »Kulturkamp« i Tiden fra 1871. Jeg tænker mig, at jeg holder Forelæsningen som Universitetslærer for et Auditorium af Studenter, og at den er Led i en Gennemgang af Tysklands nyeste Historie. Vi er under denne Gennemgang blevet færdige med at behandle de storpolitiske Forhold, der vedrører Krigen med Frankrig og Dannelsen af det nye tyske Kejserrige 1871, og vi skal derefter fæste Opmærksomheden ved den nærmest følgende Tids indre tyske Udvikling. Her møder os som den mest afgørende eller i hvert Fald mest iøjnefaldende politiske Modsætning den Konflikt, man plejer at kalde for »Kulturkampen«, og som bestaar i det heftige Sammenstød mellem den Bismarckske Regering og den romersk-katolske Kirke.

Til Belysning af Kulturkampen foreligger der naturligvis nu en meget omfattende tysk Litteratur; ikke mindst er der fremkommet flere vigtige Værker fra katolsk Side; det skal blot nævnes, at der for faa Aar siden er kommet et meget stort og grundigt Værk om Centrumspartiets Historie, skrevet med Bistand af flere Medarbejdere af en gammel katolsk Politiker, Karl Bachem¹. Det er paa ialt 9 tykke Bind, hvoraf de 4 omhandler Kulturkampen og dens Forudsætninger, som bliver belyst ved Hjælp af et meget omfattende og iøvrigt ret overskueligt

¹ Vorgeschichte, Geschichte und Politik der deutschen Zentrumsparthei I—IX (1927—32), i det flg. citeret som »Zentrumsparthei«.

ordnet Materiale. Det er vistnok den mest dokumenterede Fremstilling af Kulturkampen, som findes, og at et Værk som dette ikke fremtræder med Fordring paa at være objektiv Historie-skrivning, men aabent og udtrykkeligt vedkender sig et Parti-standpunkt, kan jo ikke hindre, men paa en Maade snarest lette den mere kritiske Benyttelse af det.

Hvad nu først selve Betegnelsen »Kulturkamp« angaar, da er den oprindelig blevet skabt af den berømte Læge Rudolf Virchow, der ud fra sit doktrinært liberale Synspunkt simpelthen mente, at den hele Strid stod mellem moderne Kultur og Oplysning paa den ene, middelalderligt Barbari og Mørke paa den anden Side¹. Betegnelsen har dog med Rette vundet almindelig Hævd, da den i Virkeligheden er meget træffende, fordi det, Kampen drejede sig om, saa direkte var store kulturpolitiske Spørgsmaal om Statsmagtens Forhold til de kirkelige Organisationer og til Undervisningsvæsenet. Spørgsmaal af denne Art har i Løbet af det 19. Aarhundrede voldt store Vanskeligheder i mange europæiske Lande, men ganske vist har Vilkaarene for det Indhold og den Betydning, de kunde faa, været helt anderledes i katolske end i protestantiske Lande. I Tyskland var de frem for alt præget af, at Befolkningen var i saa høj Grad splittet i konfessionel Henseende mellem Katolicismen og de evangeliske Trosbekendelser. Det gælder vel at mærke ikke blot det Enhedsrige, der blev oprettet i 1871, men allerede i høj Grad de fleste af de større enkelte Stater, hvoraf Riget blev sammensat.

Efter Reformationen og Religionskrigene i det 16. og 17. Aarhundrede var de kirkelige Forhold en Tid faldet i Leje indenfor et Territorialsystem ud fra Principet: *cujus regio, ejus religio*; det var jo rent politisk set et ganske praktisk System at lade hver Fyrste suverænt bestemme Trosbekendelsen for alle hans Undersaatter, saa ophørte al videre Diskussion, og hvert enkelt Fyrstendømme blev en kirkelig Enhedsstat. I Længden kunde dog Systemet ikke opretholdes; det var ikke saa meget den aandelige Udvikling, der nedbrød det, men det var den politiske Udvikling i Form af Grænseforskydninger.

¹ Zentrumsparter III S. 268 f.

Helt omstyrtet blev det under Napoleonskrigene og ved Ordningen af de tyske Statsforhold paa Wienerkongressen 1815. Herefter var der, bortset fra Østrig, ikke mere nogen tysk Stat, der udelukkende bestod af katolske Omraader, og paa den anden Side havde flere gamle protestantiske Lande faaet indføjet store katolske Befolkningslementer. Bayern, det før rent katolske Land, var blevet saa stærkt udvidet med rent protestantiske Omraader, at næsten en Tredjedel af dets hele Befolkning nu var Protestanter. Tilsvarende var i det før rent protestantiske Württemberg omtrent en Tredjedel af Befolkningen nu katolsk, og Baden, der ogsaa oprindelig havde været protestantisk, var nu blevet mere end halvvejs katolsk. I Storhertugdømmet Hessen var indlemmet et betydeligt Antal Katolikker, og til Preussen hørte nu ikke blot Schlesien og polske Egne, men ogsaa den overvejende katolske Rhinprovins.

Betragter vi de kirkepolitiske Forholds Udvikling indtil Tiden omkring 1870, finder vi det ejendommelige, at det var Preussen, selve den protestantiske Hovedmagt, der efterhaanden var naaet til at give Katolicismen indenfor sine Grænser den frieste Stilling. Ved den preussiske Forfatning af 1850 var der rent grundlovmæssigt sikret den katolske Kirke i det væsentlige den Frihed og Selvstændighed, den gjorde Krav paa. Derimod havde Lande som Württemberg og Baden i stor Udstrækning fastholdt Statsmagtens Ret til at raade i de kirkelige Forhold, og selv i Bayern var der en Statskirkeordning, som man fra katolsk Side fandt meget lidt tilfredsstillende. Bayern var jo nok et overvejende katolsk Land, og dets Kongehus var katolsk; men den ledende Embedsstand havde for en stor Del sit Udspring fra de nyindlemmede protestantiske Omraader, og Bayerns Regering var ligesom de andre sydtyske Regeringer i sine kirkepolitiske Tendenser, hvad der kunde betegnes som »josefinsk«, altsaa præget af Traditionen fra oplyst Enevælde i Kejser Josef II.s Aand, af en stærkt statsabsolutistisk Indstilling¹.

Da det andet tyske Rige blev oprettet i 1871, laa da For-

¹ Se m. H. t. Udviklingen indtil 1870 Oversigterne i Zentrumsparter I og II.

holdene saaledes, at man fra katolsk Side kunde føle Betænkelighed ved at se Preussen som den førende Magt i det nye Tyskland, fordi Rigsledelsen og Kejserdømmet derved blev protestantisk, men derimod kunde der ikke, set fra et katolsk Standpunkt, ligge noget særlig afskrækkende i selve den da bestaaende preussiske Kirkeordning. Man maatte tværtimod ønske, at de preussiske Principer i denne Henseende maatte blive gjort gældende i Tyskland som Helhed, saaledes at der kunde blive tilsvarende Ordninger i de sydtyske Stater. Og det var da ogsaa et Ønske, der straks blev fremført. Allerede 1. Oktober 1870 rettede de tyske Katolikers fremragende aandelige Fører, Biskop Ketteler af Mainz, en Henvendelse til Bismarck om, at de preussiske Grundlovsbestemmelser om Kirkens Rettigheder maatte blive overført til Rigsforfatningen¹. Da Forfatningssagen 1871 kom til systematisk Behandling i den første Rigsdag for det nye tyske Rige, stillede det Centrumsparti, der her straks dannede sig, et Forslag i samme Retning, men det blev med stort Flertal forkastet. Naar heller ikke Bismarck ønskede Forslaget gennemført, kan det meget vel forklares alene ved Hensyntagen til den Modstand, der ytrede sig fra saavel nordtyske protestantiske Staters som fra de sydtyske Staters Side².

Under alle Omstændigheder holdt Bismarck altsaa i det vigtige Spørgsmaal, der her blev afgjort, mere paa Enkeltstaternes Selvstændighed og Ret end de katolske Politikere, og allerede den Situation kan give os et Fingerpeg om, at det ikke vil være helt rigtigt at opfatte Kulturkampen blot som et Udslag af Modsætning mellem paa den ene Side centraliserende Tendenser hos Bismarck og Berlinerregeringen og paa den anden Side partikularistiske Tendenser hos Katolicismen og Centrumspartiet. Det er et Synspunkt, der ellers ofte er blevet anlagt, og i moderne Historieskrivning kan man finde det udtrykt i den Form, at Bismarcks Kulturkamp blev »en Fortsættelse af Krigen

¹ Ketteler: Die Centrums-Fraction auf dem ersten deutschen Reichstag (1872) S. 35 f.

² Zentrumsparthei III S. 198 f.

1866 med nye Midler¹. Imidlertid bør man dog ikke se bort fra den væsentlige Forskel, at der under Krigen 1866 var Fjendskab mellem Preussen og de sydtyske Regeringer, men under Kulturkampen netop den bedste Forstaaelse.

Det er ikke mindst karakteristisk, at Stødet til den første af de Lovbestemmelser, der kan gaa ind under Begrebet »Kulturkamplove«, blev givet Rigsregeringen fra den bayerske Regerings Side. Anledningen, som ogsaa er karakteristisk, var Proklamationen af den pavelige Ufejlbarlighed paa Kirkemødet i Rom i Juli 1870. I Bayern som i andre katolske Stater blev Ufejlbarlighedsdogmet straks opfattet som noget af en politisk Trusel og Fare, fordi det kunde tjene til at give Pavedømmet alt for megen Magt over Landets Befolkning, og Kultusministeren, Lutz, forbød, at det ny Dogme blev offentlig forkyndt fra de bayerske Prædikestole. Præsterne tog ikke Hensyn til Forbudet, og Lutz udvirkede da i Forbundsraadet, at der blev forelagt den tyske Rigsdag en Tillægsparagraf til det tyske Riges Straffelov; en saakaldt Prædikestolparagraf, »Kanzelparagraf«, hvorefter det skulde forbydes alle Religionstjenere »paa nogen for den offentlige Fred faretruende Maade« at udtale sig om Statsanliggender i en Kirke eller paa noget andet for religiøse Forsamlinger bestemt Sted. Paragrafen, som i Forbundsraadet kun et Par nordtyske protestantiske Stater stemte imod, vidner unægtelig om, i hvor høj Grad de tyske Magthavere paa denne Tid er blevet bange for klerikal Indflydelse og Agitation. Som Delegeret i Forbundsraadet havde Forslagets Ophavsmand, Lutz, selv Lejlighed til at forfægte det i Rigsdagen, og han gjorde det, idet han kraftigt fremhævede, hvad der efter hans Skøn var Sagens Kærne, nemlig det Spørgsmaal: »hvem skal være Herre i Staten, Regeringen eller den romerske Kirke?« »Ingen Stat«, sagde han, »kan bestaa, naar der er to Regeringer, der staar overfor hinanden, og mindst da, naar de to Regeringer bekriger hinanden, naar den ene Regering anbefaler og forsøger at gennemføre Ting, som den anden Regering betegner som

¹ A. Rosenberg: Die Entstehung der deutschen Republik 1871—1918 (1930) S. 20.

forkastelige«. I en saadan Stat maatte efter Lutz' Mening al Autoritet gaa til Grunde, og derfor fandt han det saa vigtigt, at der skabtes et Bolværk mod den Indflydelse, der udgik fra Romerkirken¹.

Det var altsaa den bayerske Kultusminister, der udtrykte sig saaledes; det var ved denne Lejlighed ham, ikke Bismarck, der saa skarpt opstillede Problemet om Statsmagtens Forhold til den katolske Kirke. Vi kunde ganske vist ikke tænke os, at Kulturkampen overhovedet vilde være blevet ført, uden at der havde været en Bismarck til at tage Ledelsen; men det lader sig altsaa ikke gøre at se dens Aarsag alene i et personligt Indfald fra hans Side eller blot i en særlig preussisk Bestræbelse. Sydtyske Forhold og Hensyn har i høj Grad virket ind paa den, og ved sin hele Karakter fortsætter den mere en sydtysk end en nordtysk Tradition. Bismarcks Stilling i Kampen maa vi se som den, at han med hele sin kraftige Personlighed, under Paa-virkning fra forskellige Sider, satte ind for at hævde, hvad ikke blot han, men ogsaa alle de mindre Staters styrende Mænd ansaa for en fælles og almindelig tysk Statsinteresse. »Kulturkampen« var i sit Udspring først og fremmest et stort Sammenstød, betinget ved mange historiske Forhold, mellem det tyske Bureaucrati og det tyske Kleresi, et Sammenstød, hvorunder Bureaucratiet gjorde sit bedste for at fortsætte Linjen fra den oplyste Enevældes Kirkepolitik; men til Uheld for sin Sag ejede det ikke mere Enevældens Magtmidler. Det ny Tyskland var ganske vist ikke parlamentarisk i egentlig Forstand, men det byggede dog med sin Rigsdag og sine mange Landdage, med sin hele politiske Ordning paa et parlamentarisk og delvis liberalt Grundlag. Det gav derfor ogsaa Katolicismen en Mulighed for at organisere sig som politisk Parti og derved direkte gøre sig til Magtfaktor i Statslivet, og det var netop denne Mulighed, der blev udnyttet, da man stiftede Centrumspartiet og allerede fra 1871 lod det fremtræde som et tysk Rigsparti.

Man tør vel nok kalde Stiftelsen af Centrum den mest epokegørende Begivenhed i Tysklands partipolitiske Udvikling lige

¹ Zentrumspartei III S. 240 ff.

indtil Verdenskrigen, og blandt sine umiddelbare Følger har den haft, at den i høj Grad bidrog til at hidse Bismarck op til Kulturkampen. I Centrumspartiet synes han straks at have set Paven selv, der nylig havde erklæret sig for ufejlbarlig, og som nu gennem et Parti, der skulde adlyde ham, vilde til paa den skadeligste Maade at blande sig i det nye Tysklands indre Anliggender. Bismarck fik gennem sin Harme over Centrumspartiet en Forudsætning for at føle sig som den angrebne, ikke som Angriberen. Som hans Krigserklæring til Katolicismen opfatter man i Almindelighed en Avisartikel i Kreuzzeitung for 19. Juni 1871, hvori det netop fremhæves, at den Optræden, man viser fra klerikal Side, kræver, at der gaas over til Modangreb; det maa afgøres, om det er tysk Aand eller romersk Aand, der skal raade i Tyskland. Maaske er Artiklen skrevet nærmest for at yde den bayerske Regering en vis Støtte i dens Kamp mod de klerikale; men kort efter, i Juli 1871, fulgte, som en meget kraftig Demonstration, Ophævelsen af den katolske Afdeling i det preussiske Kultusministerium¹.

Senere paa Aaret 1871 var det saa, at Prædikestolparagrafen blev forelagt og vedtaget i den tyske Rigsdag. I de nærmest følgende Aar gennemførtes en lang Række andre Lovbestemmelser med Brød mod den katolske Kirke. Den paa-gældende Lovgivning finder Sted dels indenfor selve det tyske Rige, dels indenfor Preussen og visse andre Enkeltstater. I Bayern stod Katolikkerne lige fra først af parlamentarisk stærkt nok til at kunne hindre en mere vidtgaaende speciel Lovgivning for dette Lands Vedkommende. Württemberg var under Kulturkampen en »Fredens Oase«, men baade i Baden og Hessen fulgte man i stor Udstrækning det preussiske Eksempel, for saa vidt man da ikke i disse Lande allerede i Forvejen som Følge af den tidligere førte Kirkepolitik havde lignende Regler for Forholdet mellem Stat og Kirke som dem, der nu i Løbet af 1870'erne blev gennemført for Preussen².

¹ Jfr. A. Wahl: Deutsche Geschichte 1871—1914 I (1926) S. 227 f.

² Se om Kulturkampen i Sydtykland Zentrumspartei IV 7., 8., 9. og 10. Kapitel.

Her skal ikke foretages en systematisk Opregning af hele den Lovgivning, der hører til Kulturkampen. Nævnes skal blot noget af det mest karakteristiske og betydningsfulde. Meget epokegørende var det, at ved en Lov for Preussen af Marts 1872 alle offentlige og private Undervisnings- og Opdragelsesanstalter, altsaa ogsaa de katolske, blev lagt ind under Statens Tilsyn. I Juli samme Aar blev ved en ny Rigslov Jesuiterordenen udelukket fra hele det tyske Riges Omraade. 1873, 1874 og 1875 gennemførtes de saakaldte »Majlove«, der fik denne Betegnelse, fordi det i hvert af de nævnte Aar netop var Maj Maaned, der bragte den paagældende Høst af antiklerikale Love. Blandt de første »Majlove« var en Lov for Preussen, hvorved der blev foreskrevet tysk Skole- og Universitetsuddannelse, ja endog en Slags Eksamen i tysk Kultur for alle vordende katolske Gejstlige; desuden blev det gjort til en Pligt at anmelde alle gejstlige Ansættelser for den verdslige Øvrighed. Til Majlovgivningen hørte ogsaa, at der først i Preussen og siden i hele det tyske Rige blev indført almindeligt borgerligt Ægteskab. I Preussen blev alle Munkeordener forbudt, og der blev gennemført mange strenge og truende Regler overfor de Præster, der ikke vilde adlyde de nye Love; de kunde risikere baade at miste de Bidrag, det offentlige gav til deres Indtægter, og endog at blive landsforvist; endelig gik man i Preussen saa vidt som til at ophæve de Forfatningsbestemmelser, der skulde sikre Kirkens Frihed og Selvstændighed, de Bestemmelser, man fra katolsk Side havde ønsket at udstrække til hele Tyskland, men som altsaa nu tværtimod bortfaldt for Preussen¹.

Det tydelige og klare Maal for den hele Kulturkamplovgivning er at gennemføre en Nationalisering af den tyske katolske Kirke. Det store Spørgsmaal om Forholdet mellem den nationale Stat og den internationale Kirke vil man een Gang for alle have løst, og Løsningen skal bestaa i, at Kirken i alle sine Funktioner

¹ Det meste af Kulturkamplovgivningen findes ordret gengivet i J. B. Kissling: *Geschichte des Kulturkampfes im deutschen Reiche* II—III (se »Anhang« til begge Bind); jfr. om Majlovene *Zentrumspartei* III S. 267 ff., 288 ff., 304 ff.

og Forhold underordner sig Statens Myndighed og Kontrol; den katolske Præst skal blive en Statstjener, saaledes som den protestantiske er det, og der skal overhovedet skabes ensartede Forhold, der noget kan raade Bod paa den konfessionelle Deling af Tysklands Befolkning i Protestanter og Katolikker. Man støtter sig herved til ældre kirkepolitiske Traditioner indenfor de enkelte tyske Stater, og en typisk Repræsentant for gammel bureaukratisk Holdning overfor Forholdet mellem Stat og Kirke var utvivlsomt den Kultusminister, Falk, som ledede Kulturkampen i Preussen; det tør vist siges, at han gjorde det i eensidig bureaukratisk Aand og uden større psykologisk eller politisk Smidighed. Naar imidlertid Bismarck kunde gaa med til Kulturkampen, da laa det naturligvis i, at han derigennem mente at kunne opnaa noget væsentligt til Gavn for det nye tyske Enhedsrige, som det havde været hans Bedrift i de nærmest foregaaende Aar at skabe, og hvis ledende Mand han nu var.

»For mig«, siger Bismarck i sine »Gedanken und Erinnerungen«, »var vor Politiks Retning ikke bestemt ved noget konfessionelt Maal, men blot ved Bestræbelsen efter saa varigt som muligt at befæste den paa Slagmarken vundne Enhed«¹. Det passer med, hvad han engang i 1886 har betonet i en Tale i Herrehuset, nemlig at det var politiske, ikke konfessionelle Hensyn, der førte ham ind i Kulturkampen². I sine Erindringer føjer han til, at Kulturkampens Begyndelse for ham overvejende var bestemt ved dens polske Side³. Han betragtede Katolicismen som en Støtte for Polakkerne i deres Opposition mod Preussen, og derfor vilde han bekæmpe dens Indflydelse. Rent bortset fra, at en Statsmand ikke altid, naar han taler eller skriver om, hvad der bestemte hans Handlemaade i en given Situation, finder det opportunt at gøre udtømmende Rede for sine Motiver, saa er det nu heller ikke altid givet, at han selv har været sig fuldstændig bevidst, hvorfra han har faaet alle sine Tilskyndelser. Det tør vist siges at være et af de Punkter,

¹ Gedanken und Erinnerungen II (1922) S. 147.

² Zentrumsparlei III S. 210 f.

³ Gedanken und Erinnerungen II S. 149.

hvor de Historikere, der forsker en Mands Løbebane og Handlinger, undertiden kan vide mere om Manden, end han selv nogensinde har vidst. Man faar det Indtryk, at der har været en Del umiddelbar protestantisk Følelse eller Fordom i Bismarcks Optræden og for saa vidt dog et konfessionelt Moment, fremdeles, at det, der ophidsede ham saa stærkt mod Centrumspartiet, var en vis umiddelbar Forbitrelse ved den Tanke, at han som Minister overhovedet skulde komme til at staa overfor et systematisk organiseret Oppositionsparti i Rigsdagen, for saa vidt altsaa en vis Utilbøjelighed til at gaa ind under almindelige parlamentariske Vilkaar i denne Henseende¹. Det ser i Virkeligheden ud til, at det har været som en særlig Mission for den politiske Katolicisme under Ledelse af den store Taktiker Windthorst at opdrage Jærnkansleren til den fornødne parlamentariske Smidighed og Bøjelighed.

Trods alt maa vi sikkert nok tage som en Kendsgerning, at Bismarck i en Periode har set Paven og Katolikkerne og Centrumspartiet som Magter, der udgjorde en virkelig truende Fare for det tyske Rige. Han har ikke kunnet mistænke de katolske Politikere for at pønse paa seperatistiske Bestræbelser i Forbund med Regeringen i nogen af de tyske Enkeltstater, for som vi her har betonet, er det et meget vigtigt og afgørende Træk ved den hele Kulturkamp, at Bismarck i denne Kamp staar som Forbundsfælle af alle de andre tyske Regeringer. Bismarck synes imidlertid at have mistænkt Centrum for det, der var værre, nemlig for at være Led i en Slags international Sammensværgelse mod Preussen og det nye Tyskland. Der foreligger Referat af flere Udtalelser i denne Retning fra Bismarck til ledende Katolikker². Han har, herefter at dømme, været til Tider meget stærkt opfyldt af den Tanke, at han ved at bekæmpe Centrum og den tyske katolske Kirke først og fremmest bekæmpede en udenlandsk tysk fjendtlig Magt, Pavestolen, der

¹ Jfr. f. Eks. den af Bismarcks Synspunkter prægede Fortale til Ludwig Hahn: *Geschichte des Kulturkampfes in Preussen* (1881), iøvrigt bl. a. Bismarcks Reden V S. 211, 231, 338.

² *Zentrumspartei* III S. 213 ff.

atter stod i Ledtog med andre Magter, Frankrig, Østrig eller Rusland, der heller ikke vilde Tyskland noget godt. Og det er vel ogsaa derved, der er kommet den stærke, lidenskabelige Klang over de berømte Ord, Bismarck under en af Kulturkampens Debatter udslyngede i Rigsdagen: »Vi gaar ikke til Canossa«¹.

Et vigtigt Moment, der afgjort hører med til Forklaring af Kulturkampens Væsen og Opstaaen, er den Omstændighed, at Kulturkampens Aar faldt sammen med den nationalliberale Æra i Tysklands politiske Historie. De nationalliberale var i den tyske Rigsdags første Aar Bismarcks egentlige parlamentariske Støtteparti. Selve Kulturkampens Lovgivning gennemførte han ved Hjælp af konservative og liberale Stemmer, og det var i den nationale Liberalismes Lejr, han havde sin ivrigste Tilslutning. Ogsaa for de nationalliberale var der i høj Grad nationale Motiver til Kulturkampen. Naar en Politiker som R. von Bennigsen, der var en af de nationalliberales mest førende Mænd, blev blandt de ivrigste for at føre Kampen mod Katolicismen saa skarpt som muligt, var det utvivlsomt ud fra Forestillingen om den katolske Kirke og Centrum som Magter, der i det nye Tyskland systematisk samlede og fortsatte den Modstand, der før 1870 var blevet rejst mod en tysk Enhed, der skulde skabes under Ledelse af Preussen og med Udelukkelse af Østrig, altsaa mod den saakaldte »lilletyske« Løsning af det tyske Enhedsproblem². Men der gjorde sig for de nationalliberales Vedkommende andre væsentlige Momenter gældende. Det var netop for de nationalliberale, Kampen var en »Kulturkamp«. De repræsenterede særlig det moderne, til Dels fritænkerisk indstillede Borgerskab. Hos dem levede ikke blot de nationale

¹ Ordene blev udtalt 14. Maj 1872 under en Debat i Rigsdagen, der drejede sig om Udnævnelsen af Kardinal Hohenlohe, der ikke var persona grata hos Kurien (og iøvrigt efter sin kirkelige Stilling Pavens undergivne), til det tyske Riges Gesandt ved Vatikanet. De lod ordret saaledes: »Seien Sie ausser Sorge, nach Kanossa gehen wir nicht, weder körperlich noch geistig« (Zentrumspartei III S. 249).

² Jfr. H. Oncken: R. von Bennigsen (1910) II S. 213 ff.

Traditioner fra 1848, men ogsaa de kulturelle Traditioner fra Oplysningstiden og dermed fra Enevældens Statsstyrelse. De var troende Tilhængere af den moderne Videnskab og vilde allerede af den Grund den katolske Indflydelse paa det tyske Folk til Livs. Den katolske Kirke betragtede de ikke blot som en national Fare for Tyskland, men ogsaa som en Institution, der ikke hørte hjemme i det moderne Samfund. Frem for alt har de fundet det utilbørligt og uforsvarligt at give den katolske Gejstlighed nogen selvstændig Magt over Ungdommens Opdragelse.

Fra katolsk Side kom man, som Forholdene faktisk laa, ikke uden Grund til at betragte »Liberalismen« som sin egentlige Arvefjende. Man forstod ved dette Begreb ikke blot de liberale Partier, men navnlig ogsaa den Aandsretning, der prægede dem. Naar man f. Eks. læser de Pjecer, der under Kulturkampen er udsendt af den skarpsindige Biskop Ketteler, vil man finde dem fyldt med Angreb paa denne »Liberalisme«, der efter hans Skøn i Virkeligheden tilstræber en statslig Almagt over Undersaatter, medens den katolske Politik vil forsvare Frihed og Selvbestemmelsesret. Den hele Strid, siger Ketteler, drejer sig om, hvorvidt Kristendommens Principper eller Ideerne fra 1789 skal raade i det nye Tyskland; med de kristelige Principper følger den passende Ligevægt mellem personlig Frihed og Statens Autoritet og derved navnlig ogsaa Frihed for den katolske Kirke til at virke i Selvstændighed, og saaledes som den maa opfatte sit Kald¹.

Selvfølgelig var der stor Slagkraft i det Argument fra katolsk Side, at man blot vilde forsvare Frihedens Sag; man slog derved egentlig den liberale Fjende med hans eget Vaaben. Det var næppe meget virkningsfuldt, naar man fra liberal Side har henvist til, at den Frihed, de katolske Politikere krævede for deres Kirke, i Virkeligheden stred mod Katolicismens egne Principper. 1864 havde Pave Pius IX i sin Encyklika og sin

¹ Se særlig W. Ketteler: Die Centrumsfraction auf dem ersten deutschen Reichstage (1872) S. 68 f., 153 f., Die Katholiken im deutschen Reiche (1873) S. 32 f., 48 f.

Syllabus fordømt hele Grundlaget for den moderne liberale Stat og ikke mindst Trosfriheden som Princip. De tyske Katolikker havde naturligvis ingen Ret til at mene, at disse Udtalelser af Paven var dem absolut og teoretisk uvedkommende; men de havde særdeles god Grund til at antage, at de praktisk set ikke vedkom deres Forhold og ingenlunde var formuleret med dem for Øje. Den Trosfrihed, Paven havde fordømt, var ganske utvivlsomt ikke den, som Katolikkerne vilde være i Stand til at tilkæmpe sig i de Lande, hvor de udgjorde Mindretallet eller ikke havde nogen Udsigt til at blive de eneherkende.

I den korte Programudtalelse, der blev vedtaget af Centrumsfraktionen paa den tyske Rigsdag 1871¹, hedder det, at Partiet vil søge at befordre alle Folkeklassers materielle og moralske Vel og navnlig virke for »Religionssamfundenes Ret mod Lovgivningens Indgreb«. Denne Erklæring er Punkt 2 paa Programmet og sikkert nok Kærnepunktet. Ganske vist er det gjort til første Punkt, at Centrum vil stræbe efter at bevare Rigets Karakter som Forbundsstat og ikke gaa med til at ofre mere af de enkelte Staters Selvstændighed, end det heles Interesser kræver; hermed havde Partiet vedkendt sig en vis partikularistisk eller dog føderalistisk Indstilling paa en Maade, som naturligvis kunde udnyttes af Modstanderne; men som vi har set det ved Spørgsmaalet om at overføre den preussiske Forfatnings kirkeretlige Bestemmelser til den nye Rigsforfatning, ønskede Centrumpolitikerne hellere end gerne at udvide Omraadet for Rigslovgivningen, naar blot det kunde være i den katolske Kirkes og den katolske Befolknings Interesse. Hensynet til, hvad der i denne Henseende var formaalstjenligt, er gaaet dem forud for alle andre Hensyn. Det har imidlertid ligget nær for Centrum at søge en Forbindelse med visse partikularistiske Stemninger, alene fordi den Slags Stemninger af historiske Grunde særlig var fremtrædende i tyske Lande og Egne med katolsk Befolkning; i sit egentlige Væsen var den Bevægelse, der bar Partiet, dog ikke en Protestbevægelse mod Bismarcks Tyskland, men tværtimod en Bevægelse, der maalbevidst satte

¹ Zentrumsparthei III S. 137 f., jfr. 169 ff.

ind paa at udnytte de nye politiske Forhold, der dermed var skabt, paa den for sine kirkelige og folkelige Interesser bedst mulige Maade.

I deres Agitation nøjedes Centrumspolitikerne naturligvis ikke med at slaa paa Frihedens Streng og angribe »Liberalismen«s Tvangstendenser; de stod selvfølgelig ogsaa i høj Grad frem som dem, der vilde bevare de religiøse Værdier og deres gavnlige Betydning for Folket, og her var der noget, som ikke helt kunde forfejle sin Virkning hverken paa den gamle Kejsers Wilhelm eller — hvad der nok var vigtigere — paa Bismarck personlig. Bismarck var i religiøse Spørgsmaal meget tolerant og, kan man vist tilføje, derfor tilbøjelig til at blive noget intolerant overfor Katolikkerne, hvem han mistænkte for at ville al Tolerance til Livs; men med denne Indstilling forbandt han ikke blot en fast personlig Tro, men ogsaa en meget stærk Overbevisning om Religionens praktiske Nødvendighed som Grundlag for Menneskers moralske Udvikling og dermed for Samfundet og Staten. For sit eget Vedkommende mente han kun at være blevet den, han var, fordi han havde sin kristne Tro. »Hvis jeg ikke troede paa et Liv efter Døden, vilde jeg have været Republikaner«, har han en Gang udtalt, og han mente dermed, at det var Kristendommen, der dybest set havde indgivet ham den Trokabs- og Pligtfølelse, der bandt ham til et Arbejde for Konge og Fædreland¹.

Skal man søge Forklaringen paa, at den Bismarck'ske Regering efterhaanden sagtnede og til sidst afbrød Kulturkampen, kan man dog sikkert ikke finde den i personlige Skrupler hos Bismarck med Hensyn til de rent aandelige Virkninger i Befolkningen. Det, der skabte Omslaget, var simpelthen, at Katolicismen viste sig for modstandsdygtig, og at Bismarck ogsaa i denne Sag naaede frem til den rigtige realpolitiske Erkendelse. I sine Erindringer har han skrevet om, hvorledes det psykologiske Fejlgreb ved Majlovene blev ham klart i Billedet af ærlige og tunge preussiske Gendarmere, der satte efter smidige og let-

¹ Otto Baumgarten: Bismarcks Glaube (1905) S. 109; se overhovedet dette Skrift m. H. t. Bismarcks religiøse Stæde.

fodede Præster, som smuttede bort fra dem ad Bagdøre og gennem Sovekamre¹. Det var nu ikke blot megen Smidighed, der blev vist af de katolske Præster, men ogsaa et stort og beundringsværdigt Mod; hverken Biskopper eller Præster lod sig anfægte af personlige Forfølgelser, af Fængslinger, Forvisninger eller Afsættelser. Trods alt var det dog ikke den Modstand, Kirken som Institution var i Stand til at udøve, der blev afgørende. Det var den, som blev organiseret i parlamentarisk Form af Centrumspartiet under Ledelse af den meget fremragende Ludvig Windthorst, en Mand, der vel næsten var Bismarcks Ligemand i politisk Begavelse. Centrum voksede under Kulturkampen i Styrke, gik frem fra Valg til Valg, og det største politiske Resultat af Kulturkampen maa vi se i det Forhold, at Centrumspartiet derigennem forstærkede sin Stilling og udviklede sig til en afgørende Faktor indenfor det tyske Partivæsen.

Vendepunktet i Kampen kom ved Rigsdagsvalgene i 1878, da Liberalismen led et stort Nederlag, og da Centrum kom til at afløse de nationalliberale som det egentlig førende Parti, det, der altid kunde gøre Udslaget i en Sag ved enten at alliere sig til Højre eller til Venstre². Det havde naturligvis ogsaa sin Betydning, at Pave Pius IX døde samme Aar og blev afløst af den mere diplomatiske og politisk indstillede Leo XIII. Men det mest betydningsfulde for Kulturkampenes Afvikling i den følgende Tid blev dog uden al Tvivl, at det tyske katolske Parti havde vist sig som en Magt, det ikke var muligt at komme udenom. Samtidig med at Centrums parlamentariske Magtstilling var blevet saa stærkt forøget, kom nu ogsaa den rette Situation for et praktisk politisk Samarbejde mellem Bismarcks Regering og Centrumspartiet. Det fik nu sin særlige Betydning, at Centrum paa alle Felter havde søgt at udforme sin politiske Indstilling i bevidst antiliberal Retning. Partiet var derved blevet forberedt ogsaa til at støtte det store Brud med den økonomiske og sociale Liberalisme, som foregik i Tysklands

¹ Gedanken und Erinnerungen II S. 152 f.

² Jfr. Zentrumsparthei III S. 356 ff.

Styrelse fra Tiden omkring 1880. Hvad angaar Arbejderspørgsmaalet og Forsøget paa dets Løsning gennem den ny Sociallovgivning, kan det endda siges, at den Politik, der her blev gennemført, ideelt og teoretisk var blevet foregrebet gennem kristelig-socialle Tendenser, som ret længe havde gjort sig stærkt gældende indenfor tysk Katolicisme¹.

I nærmeste Tilknytning til det Samarbejde, der saaledes blev mellem Bismarck og Centrumspartiet, foregik i Tiden op til 1887. Kulturkampens gradvise Afslutning i Preussen gennem et Kompromis; f. Eks. beholdt Statsmagten sin Kontrol med de kirkelige Børneskoler, men derimod ikke med Præsternes Uddannelse. Politisk var Kulturkampens Afslutning aldeles overvejende at betragte som en Sejr for Katolikkerne, hvilket atter hænger sammen med, at det under de politiske Forhold i det andet tyske Rige havde vist sig muligt at sætte Partimagt mod Statsmagt. Ubevidst indlod Bismarck sig i Kulturkampen paa en Politik, der ikke blot knyttede sig til Traditioner fra Enevældens Tidsalder, men ogsaa krævede det enevældige Systems Forudsætninger for at kunne heldigt gennemføres. Vi kan derfor se Kulturkampen i Tyskland som et stort Eksempel paa, hvad der har betinget Romerkirkens voksende Magtstilling i Europa i Løbet af det 19. Aarhundrede; det var frem for alt Landenes hele indre-politiske Udvikling, de mere eller mindre liberale Statsforhold, som efterhaanden opstod, de Forhold, hvis ledende Principer Romerkirken selv fordømte, men som i Virkeligheden var en stor Gave til dens Tilhængere rundt om i mange Lande. Men naar det altsaa ved Kulturkampens Forløb og Afslutning var disse tidsbestemte Forudsætninger, der spillede afgørende ind, kunde der heller ikke i dens Udfald ligge noget Varsel om, hvorledes det vilde gaa i en Styrkeprøve mellem Stat og Kirke, naar Vilkaarene engang blev væsentlig ændret.

¹ Jfr. bl. a. W. von Ketteler: Die Arbeiterfrage und das Christentum (1864), Fernando Lindenberg: Biskop Ketteler og Socialismen i Tyskland (1913).